JEZIK

4
XXXVI

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 36, BR. 4, 97–128, ZAGREB, TRAVANJ 1989.

"SLOVĚNSKI" I "HRVATSKI" KAO ZAMJENJIVI NAZIVI JEZIKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Radoslav Katičić

Ovaj je članak napisan za zbornik u počast slavistu Lászlu Hadrovicsu prigodom njegove 80. obljetnice života koju slavi 27. lipnja iduće godine. S dopuštenjem uredničkog odbora Hadrovicseva jubilarnog zbornika objavljujemo ga u nešto promijenjenu obliku u Jeziku obilježavajući tako njegov jubilej da istaknemo velike svečarove zasluge i u proučavanju hrvatskoga jezika. S druge strane Katičićev članak veoma je aktualan, a bez njegova objavljivanja u Jeziku našim bi čitateljima bio teško dostupan.

Inače je László Hadrovics Jezikovim čitateljima donekle poznat jer smo se već dvaput osvrnuli na njegovu knjigu Ungarische Elemente im Serbokroatischen (J, XXXIII, 89-93, XXXV, 97-100), a ocjenjujući Katičićevu Sintaksu István Nyomarkáy uspoređivao ju je s Hadrovicsevim djelom Osnove funkcionalne madžarske sintakse.

Ur.

U posljednje je vrijeme živnula rasprava oko imenâ kojima se u starije doba nazivao hrvatski jezik i sam hrvatski narod. To je povezano s novom slikom njihova razvoja koja nam se pokazuje na temelju pomnijih istraživanja, te boljega i cjelovitijega razumijevanja onih podataka što su nam već od prije poznati. Naš svečar, akademik László Hadrovics, svojim je radovima mnogo pridonio tom napretku. A i sasvim je nedavno objavio prilog u kojem dokumentira kako je i kada hrvatsko ime obuhvatilo književni jezik stare Slavonije, zasnovan na kajkavskoj osnovici i nazivan isprva samo imenom slov(j)enskim.[1] Bit će dakle umjesno ako mu o njegovu jubileju, uz čestitke, dobre želje te izraze dubokoga poštovanja i velike zahvalnosti, posvetim ovdje rukovet bilježaka o tim nazivima jezika i naroda kako se prvotno rabe u hrvatskoj književnosti.

[1] Usp. L. Hadrovics, Seit wann wird der kajkavische Dialekt "hrvatski jezik" genannt? Dona Slavica Aenipontana in honorem Herbert Schelesniker, München 1987, 33-39.

Tim se pitanjem pozabavio i Jagić. U najstarijim vrelima nije našao traga hrvatskom nazivu jezika nego je u njima bio samo *slověnski.* On je to shvaćao kao čisto etničku oznaku, kao naziv jezika po neizdiferenciranom slavenskom puku, u kojem se hrvatsko ime tek poslije jače raširilo i dublje ukorijenilo.[2] Takvo je shvaćanje i danas najuobičajenije. Pri tome se, međutim, gubi iz vida da u glagoljaša *slovenski* kao naziv za jezik potječe iz njihove ćirilometodske književne tradicije. Njihov se književni jezik u mjerodavnim predlošcima zvao *językъ slověnьskъ* pa je samo prirodno da su ga i oni tako zvali. Vrlo je vjerojatno da su se pri tome oslanjali na etničko ime koje je bilo živo prisutno u narodu. Sigurno je, međutim, da je njihova književna tradicija podupirala i učvršćivala u narodu takvo ime. To se, naime, može i dokumentirati.

Kao naziv za jezik javlja se *slověnski* u glagoljaškim tekstovima koji nedvojbeno pripadaju jezgrenoj ćirilometodskoj predaji. To su ulomci žitija i pohvale u službama Konstantinu/Ćirilu i njegovu bratu Metodiju što su se sačuvale u glagoljskim brevijarima.[3] Kada se tamo čita o njem: *v'skorê že v(')s cr(')k (')v(')nii činъ preloži na slovin'skoe pis'mo, nauči jutrni i godin(a)mь i v(e)č(e)r(')ni i masnimь službamь,*[4] ili pak: *napravlae knigu i služit(e) li H(r'sto)vi iže slovin'skimь glas(o)mь i êzikomь službi b(og)u vzdaêli b(i)še,*[5] onda je očito da se radi o terminologiji solunske braće koja je s njihovim knjigama i sa spisima njihovih učenika došla hrvatskim glagoljašima. Istoga je podrijetla i ono što o sv. Većeslavu stoji u njegovoj legendi: *naviče že i knjigi slovênskie i latin'skie zêlo dobrê.*[6]

Kada je mlađa legenda na mjesto sv. Konstantina/Ćirila filozofa stavila sv. Jeronima Dalmatinca, doveden je taj naziv književnoga jezika sasvim naravno i u vezu s njim. Tako glagoljaš piše o njemu: *školi grčskoi i latinskoi i sl(o)vênskoi moistarъ bê.*[7] Razumljivo je dakle da je upravo *slověnski* bio naziv liturgijskoga jezika hrvatskih glagoljaša, koji se tim imenom razlikovao od drugih. Ono se iz najstarijih knjiga prenosilo i u redakciju reformiranih. Tako se u glagoljaškom smislu, poslije reforme liturgijskih

---

[2] U pismu Milanu Rešetaru od 23. 11. 1980.: „Svakako je u staro doba jezik onijeh političkijeh Χρωβατοι ili *Chroati* svagda bio tek 'slovinski' - ja sam tražio jednom da nađem ime 'hrvatskog jezika', ali u najstarijim spomenicima ne nađoh mu traga! Čini se da je isto tako bilo i s imenom srpskim. I ono se istom s vremenom raširilo dalje po narodu - kao pošljedak slave i snage srpske države i jedinstva vjerskoga." Usp. Korespondencija Vatroslava Jagića 1, Zagreb 1953, 80.

[3] Usp. M. Mesić, Služba sv. Cirila i Metoda, Tisućnica slovjenskih apostolah sv. Cirila i Metoda, U Zagrebu 1863, 67-84; I. Berčić, Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda, Zagreb 1870; I. Črnčić, Rimsko-slovinska služba sv. Kurilu i Metodu, Starine JAZU 14, Zagreb 1882, 210-220; П. А. Лавров, Мтериалы по истории возникиовения древнейшей славянской письменности, Труды Славянской письменности, Труды Славянской комиссии АНСССР, Ленинград 1930, 128-147; M. Japundžić, Glagoljski brevijar iz god. 1465, Radovi Staroslavenskog instituta 2, Zagreb 1955, 155-191; M. Pantelić, Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460, Slovo 15-16, Zagreb 1965, 94-149, osobito 110-122 i 132-141; E. Hercigonja, Srednjovjekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti 2, Zagreb 1975, 60-61; F. W. Mares, An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin, München 1979, 60-64.

[4] Beramski brevijar (Ljublj. 161 a/2) f. 35a/8-14, Berčić, n. dj. 32.

[5] 2. Novljanski brevijar f. 407d/35-37 i f. 408a/1-3, Berčić, n. dj. 40; Brevijar popa Mavra, Pantelić, n. dj. 138.

[6] Beramski brevijar (Ljublj. 161 a/2) f. 134b/19-24.

[7] Vatikanski brevijar, illirico 6, f. 180b/14-15.

knjiga u Rimskoj crkvi, javlja rubirka s uputom: *Hor' na dvoe stoеće: pojut' edna strana gr'čski, a druga slovênski. Grь čki počni; Agoisь o têos; a druga strana, s(ve) ti b(ož)e. Grь čki: agiosь iskirios', slovênski: s(ve)ti krêpki.*[8] Tu se vidi kako je naziv književnoga i luturgijskog jezika iz tradicije ćirilometodskih tekstova prešao u živu i slobodnu uporabu novijega vremena.

Naziv za jezik *slověnski* nije se, dakako, mogao ograničiti samo na crkvenoslavenski. Protezao se i na narodni, to više što se sve do druge polovice 16. stoljeća uopće nije osjećala bitna razlika među njima nego se crkvenoslavenski doživljavao kao oblik narodnoga jezika kakav se javlja u bogoslužbenim knjigama. Tek u 18. stoljeću proširila se i učvrstila svijest o tome da su to dva različita jezika.[9]

Zanimljive su tu glose kojima se u glagoljaške prijevodne redakcije stranih tekstova unose slavenske riječi da bi se protumačile tuđe. Tako u Homiliji s. Grgura pape naprama izvornom: *quod Graeca locutione paraclitus, Latina advocatus dicitur vel consolator*[10] "Što se grčkim izrazom zove *paraclitus* (tj. *parákletos* 'prizvani branitelj', 'tješitelj'), latinski se kaže *advocatus* (tj. 'prizvani branitelj') ili *cosolator* (tj. 'tješitelj')" - glagoljaš stavlja. *evrêiski adoukatusь, gr'č'ki paraklitь , slovên'sci utêšitel' tlkuet' se.*[11] Ili na drugom mjestu u istoj homiliji naprama izvornom: *Jesus Latino eloquio salutaris, id est salvator interpretatur*[12] – "*Jesus* se latinskim govorom prevodi salutaris 'spasonosan' a to znači spasitelj" - stoji u glagoljaša: evrêiski Is(us)ь latin'ski salvator', gr'čki šoter's, slovênski sp(a)sitel' tlkuet (') se.[13] Tu sa *utěšitelь* i *spasitelь* izraziti crkvenoslavenski nazivi kojima se prevode grčki παραϰλητος i σωτμρ, pa se i naziv jezika *slověnski* može razumjeti u tom smislu. Drukčije je, međutim, kada u šteniju na dan sv. Matije stoji: *Matiê v istinu evrêis'ki ime gl(agole)t(') se, slovin'ski že darovanь skazuet' se,*[14] ili na dan sv. Marcela, Petra i Erazma. *Petrь že obrašt' se k Serenu, eže estь slovin'ski vedrь .*[15] Tu se već ne radi o crkvenoslavenskom nazivlju nego naprosto o slavenskom jezičnom materijalu, pa je u takvim primjerima očito obuhvaćen i narodni jezik, bar u koliko se javlja u knjigama.

Kako se naziv *slověnski,* koji se prvotno odnosio na književni i crkveni jezik, protegao bez ograde i na narodni jezik u knjigama, bilo je prirodno, kad se na području osobito važnom za razvoj glagoljaštva sve više utvrđivao i učvršćivao za narodni jezik naziv

8 Vatikanski misal, illirico 4, f.94c/12-19; Ljubljanski misal 162a/2, f. 85b/3-4; Novakov misal (Vindob. slav. 8) f. 95c/1; Ročki misal (Vindob. slav. 4) f. 80a/28.

9 Usp. J. Fućak, Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva, Zagreb 1975, 113-127.

10 Migne, PL 76, 1231.

11 Brevijar Vida Omišljanina (Vindob. slav. 3) f. 306a/1-7; 1. Vrbnički brevijar, f. 192/d/18; Vatikanski brevijar, illirico 5, f. 145c/26; 2. Novljanski brevijar, f.156d/22.

12 Migne, PL 76, 1171.

13 Brevijar Vida Omišljanina (Vindob. slav. 3) f. 248d/2-3; 1. Vrbnički brevijar, f. 163d/21; Vatikanski brevijar, illirico 5, f. 117b/15; 2. Novljanski brevijar, f. 122a/23.

14 2. Novoljanski brevijar, f. 409d/12-17; Vatikanski brevijar, illirico 6, f. 98b/33; Beramski brevijar (Ljublj. 161a/2) f. 37b/2.

15 2. Novljanski brevijar 425c/8-12; Vatikanski brevijar, illirico 6, f. 114b/15; Beramski brevijar (Ljublj. 161a/2) f. 56a/31-32.

hrvatski, da se taj počne prenositi i na književni i crkveni jezik, i to u svem njegovu zemljopisnom i povijesnom opsegu, a ne samo za one predjele i za ona vremena u kojima je slavenski puk tako nazivao svoj jezik. Najdojmljiviji je primjer toga uočen već davno u hrvatskoj verziji Ljetopisa popa Dukljanina (gl. 9): *I tako sveti muž Kostanc naredi popove i knjigu harvacku i istumači iz grčkoga knjigu harvacku: istumači evanjelja i sve pistule crikvene, i tako staroga kako novoga zakona, i učini knjige s papinim dopušćenjem i naredi misu i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu.*

To stoji prema latinskom: *Itaque Constantinus, vir sanctissimus, ordinavit presbyteros et litteram lingua sclavonica componens: commutavit evangelium Christi atque Psalterium et omnes divinos libros veteris et novi testamenti de Graeca litera in Sclavonicam, nec non et missam eis ordinans more Graecorum, confirmavit eos in fide Christi.* - "I tako je Konstantin, muž nadasve svet, zaredio svećenike i sastavivši pismo za slavenski jezik promijenio Kristovo evanđelje i sve božanske knjige staroga i novoga zavjeta iz grčkoga pisma u slavensko, uredio im također i misu po grčkom običaju i učvrstio ih je u vjeri Kristovoj."

Veliko je značenje te potvrde u tome što se u tom pasusu Dukljaninove kronike pouzdano prepoznao odbljesak autentične ćirilometodske tekstovne predaje.[16] Nema dakle dvojbe da je *hrvatski* kao naziv tu ušao u pravi ćirilometodski kontekst i po svojem značenju stekao punu jednakovrijednost s nazivom *slověnski*, koji toj tradiciji pripada od početka. Nije to, po sebi, ništa neobično. Dogodilo se tu isto ono što nalazimo u varijanti nekih ruskih rukopisa Konstantinova žitija (gl. 17), gdje se čita: primiy že papež knigьi ruskьi a ne slověnьskьie, kako stoji u svoj ostaloj rukopisnoj predaji.[17]

Hrvatska verzija Dukljaninove kronike nije pisana crkvenoslavenski nego narodnim jezikom, a druga je verzija latinska. Njezino *Sclavus, Sclavonicus* uvijek se u onoj javlja kao *Hrvat, hrvatski.* Ćirilometodski i crkvenoslavenski okvir te zamjene nije stoga bio dosta uočljiv, kao što nikako nije ni u tekstu legende u prijenosu moćiju sv. Dujma i Staša u novoosnovani Split, gdje se u latinskom izvorniku kaže da su se Splićani pri iskopavanju kovčega iz ruševina Salone bojali *ne forte a Sclavis suis impedirentur aemulis,*[18] a u hrvatskoj verziji te legende to je prevedeno ovako: *da od Harvat, neprijatelj sfojih, budu ustafljeni.*[19] U svemu se tome vidjela samo čista i neposredna etnička oznaka i razlika u gledištu; tuđem, koje naglašuje generičko slavenstvo, i svojem, koje ističe specifično hrvatstvo.

Može se, međutim, pokazati da je do zamjenjivosti nazivâ *slověnski* i *hrvatski* došlo baš u kontekstu ćirilometodske književne tradicije, upravo onako kako se razabire

16 Usp. gore str. 98 uz bilj. 4 i 5.

17 Usp. Лавров, n. dj. 33. Slično je ...napisaše naša slovesa svetь imь Kurilomь Filosofomь i učitel'emь blьgarskogo 'ezika (Lj. Stojanović, Rodoslovi i letopisi p. 159) naprama ...i svetago Kurila Filosofa učitel'ja slovenьskago (Zagurovićev psaltir, Mleci 1569) ili ...otca našego Konstandina Filosofa, prětvorenago imenemь Kurila, učitelě slověnьskomu ǫzьiku n. dj. 116). Ta je zamjenjivost u hrvatskoj književnosti sasvim jednaka kao u bugarskoj i ruskoj. I u srpskoj književnosti treba pretpostaviti da je postojala takva zamjenjivost. Usp. još: τὸ τῶν Σθλοβενῶν γένος εἴτ' οὖν Βουλγάρων (Vita Clementis, Migne PG 126, 1196).

18 Legende i kronike, uredili V. Gligo i H. Morović, Split 1977, 54.

19 Legende i kronike 34.

iz kazivanja hrvatske verzije Dukljaninove kronike o svetom mužu Kostancu. Tamo gdje je puk svoj jezik zvao *hrvatski* taj je naziv ušao i u glagoljašku književnost kad se govorilo samo o slavenskoj jezičnoj materiji, kakva je bila poznata najprvo iz toga jezika. Tako stoji u hrvatskoj verziji crkvenoslavenskoga Otkrivenja Ivanova 9, 11: *i ime emu ... latin'ski Is'puĵaci, a h(r)vat'ski Zatirac.*[20] Tu ništa nije trebalo zamjenjivati jer ta glosa ne pripada starom tekstu crkvenoslavenskoga prijevoda Novoga zavjeta. Njega nam bolje predstavlja Apokalipsa bosanskih krstjana, a u njoj nema toga dodatka.[21] Dopisali su ga hrvatski glagoljaši redigirajući taj tekst. Kad se tako u njihovim tekstovima naziv *hrvatski* našao naporedo s nazivom *slověnski*, lako mu je postao jednakovrijedan u svim značenjima, osobito zato što nije bilo svijesti o načelnoj razlici između crkvenoslavenskog i narodnoga hrvatskoga jezika, pogotovu kad se i on javljao kao književni i pisao glagoljicom ili ćirilicom.

Tako je, upravo u glagoljaškoj književnosti, *hrvatski* kao naziv jezika ušao u ćirilometodsku tradiciju. Najbolje nam to ilustrira služba *(N(a) d(a) s(vet)t(i)h arhierêi Kurila i Metudie* kako se sačuvala u brevijaru vrbničkoga popa Mavra.[22] Tu stoji, kako je i očekivati: *pod(o)b'ei č'stiti prob(la)ž(e)n(a)go Kur(i)la r'di, učit(e)la erêomь slovin'skim*[23] i poslije: *O tebê div'naê dika slovin'sk(i)m erêem*,[24] ali se njegov velik pothvat, na kojem su te hvale zasnovane, opisuje ovako: *i vse kn(i)gi hr'vat'ske tlmač'še.*[25] Ta je pak promjena izvršena pri redigiranju ćirilometodskoga teksta koji je hrvatskim glagoljašima došao iz Češke te je djelovanje solunske braće pomaknuo onamo.[26] Tu se preoblikuje autoritativna predaja tekstova što potječu iz kruga moravske misije i neposrednoga sjećanja na nju.

Iz glagoljaške je književnosti jednakovrijednost naziva *hrvatski* s nazivom *slověnski* dospjela i u hrvatsku verziju Dukljaninove kronike. Njezinu je sastavljaču bilo lako na temelju uzoraka u glagoljaškim tekstovima, od kojih je jedan upotrijebljen za formulaciju pasusa o svetom mužu Kostancu, svagdje postaviti hrvatsko ime naprama slavenskom u latinskoj verziji.

Ista se jednakovrijednost očituje, neizravno doduše, ali zato ne manje pouzdano, i u naslovu i incipitu: *Čte(nie) s(veta)go Eronima Hrvatina. S(ve)ti Eronim' imêše o(t)ca čast'na komu ime bêše Evsebêi slovênskago ezika.*[27] Kako u crkvenoslavenskom *ezikь*

---

20 Vatikanski brevijar, illirico 5, f. 129a/3-6.

21 Usp. J. Hamm, Apokalipsa bosanskih krstjana, Slovo 9-10, Zagreb 1960, 85.

22 Usp. Pantelić, n. dj. 137, tekst službe 132-141. O nazivima jezika i pisma u hrvatskih glagoljaša usp. još V. Štefanić, Nazivi glagoljskog pisma, Slovo 25-26, Zagreb 1976, 17-76. O nazivima jezika i pisma u službama sv. Ćirilu i Metodiju 25-26.

23 Pantelić, n. dj. 133.

24 Pantelić, n. dj. 137.

25 Pantelić, n. dj. 137. Usp. o tome i J. Tandarić, Staroslavenski jezik hrvatskih glagoljaša, Prilozi, VIII međunarodni slavistički kongres, Zagreb 3-9. IX 1978. Ljubljana, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1978, 124.

26 Usp.. Brevijar popa Mavra, Pantelić, n. dj. 137: *Knigь slovin'skihь služit(e)li s bratomь ur'dina v z(e)mli čes'koi,* a u 2. Novljanskom brevijaru, f. 407d/27-29 stoji: *knigi v' istinu slovin'skie erêi toli d'êkoni v čescêi z(e)mli urêdi.*

27 Petrisov zbornik, f. 210^{v}.

znači i "jezik" i "narod", to se i *slověnski ezikъ* u ovom čteniju odnosi na oboje, pa *otъcъ slověnskago ezika* znači isto što i *otьnъc Sloveninъ*.

A budući da sin pripada istom narodu kao i otac, to je i sin *Slověninъ*. Tako je u našem tekstu uz *Eronimъ Hrъvatinъ* sadržano i *Eronimъ Slověninъ* u posve istom značenju. A i bez toga je jasno da je *Hrvatinъ* tu isto što i *Slověninъ* jer se Jeronim ne uvrštava baš u onaj slavenski narod u Dalmaciji koji se zove Hrvatima u najužem smislu, nego se povezuje s njom čitavom u opsežnom rimskom značenju i s ćirilometodskom književnom tradicijom u njoj, dakle upravo s onom za koju je najizravnije bio vezan naziv jezika i naroda *slověnski*.

Na temelju predaje kakva nam se sačuvala nije lako odrediti kada je u glagoljaškoj književnosti *slověnski* postao zamjeniv s *hrvatski*. U starije se doba, kako je primijetio već Jagić, hrvatsko ime javlja samo kao političko: jednom u glagoljaškom tekstu Baščanske ploče i mnogo puta u vrelima pisanim latinski.[28] Vatikanski brevijar s glagoljaškim tekstom otkrivenja potječe iz 1379, a Brevijar popa Mavra iz 1460, Petrisov zbornik iz 1468. Vrijeme postanka hrvatske verzije Dukljaninove kronike ne da se odrediti dosta pouzdano da bi se u njoj mogao naći oslonac za rješavanje toga pitanja. Važan je u tom sklopu, međutim, Vinodolski zakon iz 1288, koji također potječe iz kruga glagoljaške pismenosti, a jezik se u njem zove samo *hrvatski*. Isto je tako u Istarskom razvodu, no on je po svojem postanju tako slojevit da nije lako reći u kojoj je njegovoj redakciji između 1275. i 1502. tako dosljedno unesen taj naziv. Bez dodatnih podataka teško će se dakle moći odrediti vrijeme kada su glagoljaši uspostavili punu jednakovrijednost dvaju naziva za jezik svoje pismenosti. Neće ipak biti da su sačuvani primjeri za nju pripadali među najranije što su se u svoje vrijeme pojavili. Tako nam se, mjereći od oka, razmeđe 12/13. stoljeća nameće kao najvjerojatnije vrijeme za ulazak naziva *hrvatski* uz prvotni naziv *slověnski* u glagoljašku književnost kao imena njezina jezika, a po značenju posve jednaka s njim.

I što se prostora tiče, potvde koje su ovdje skupljene daju vrlo fragmentarnu i nepouzdanu sliku. Ipak se ocrtava težište: Vinodol, Istra, Krk. Ne zna se odakle potječe hrvatska vezija Dukljaninove kronike, ali se po svemu čini da jednako kao legenda o prijenosu moćiju salonitanskih mučenika upućuje u Split i njegovu širu okolicu. Sve je to područje na kojem se hrvatsko ime od najdublje starine bilo čvrsto ukorijenilo.

Utjecaj glagoljaške književnosti nije ostao ograničen na taj prostor niti na tekstove pisane glagoljicom. Iz crkvene prešao je i u svjetovnu knjževnost što se javila u doba renesanse. S tim utjecajem širila se i jednakovrijedna zamjenjivost naziva *slověnski* s nazivom *hrvatski* za jezik i narod. Vrlo se to jasno pokazuje kod Marulića. Njegova *Istorija svete udovice Judit u versih harvacki složena* sadrži pred sam svoj kraj ove stihove (2122-3): *... jere konac viju počitan'ju / Juditi u komu slav će bit dotol / svitu zemaljskomu počne gorit okol / Ako li daj dotol dokla zemlja ova / bude na karte sfolj slovinjska čtit slova.* Marulić dakle sam kaže da je svoju Juditu spjevao i *hrvatski* i

28 O prvotnoj političkoj porabi hrvatskoga imena, te o vezi što i tu postoji s imenom slavenskim usp. R: Katičić, Die Anfänge des koratischen Staates, Die Bayern und ihre Nachbarn 1, Denkschriften der Österreischischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historischen Klasse 179, Wien 1985, 299-312 i hrvatsku verziju: Filološka razmatraja uz izvore o začecima hrvatske države, Starohrvatska prosvjeta, serija III, sv. 16, Split 1986, 77-92.

slovčnski, a očito je i to da mu oboje znači isto. Tu se vrlo jasno pokazuje da je upravo pod utjecajem glagoljaške književne tradicije Marko Marulić, splitski patricij i po tome za političko shvaćanje onoga doba Dalmatinac, a ne Hrvat, jezik svojega djela nazvao hrvatskim.[29]

Glagoljaške knjige, i druge nastale pod njihovim utjecajem, proširile su se po nekadašnjim neretvanskim otocima Braču, Hvaru i Korčuli, po neretvanskom kopnu, dospjele su do dubrovačkoga kraja[30] i do Boke. Vrela kojima raspolažemo ne daju jasnu sliku o njihovoj rasprostranjenosti u dubini kopnenoga zaleđa. S njima se proširio i naziv *hrvatski* do u predjele koji su bili daleko od staroga hrvatskoga vladanja, pa se hrvatsko ime kao naziv za jezik, a po tome i za narod, našlo i tamo gdje prvobitno nije bilo ukorijenjeno, svjedočeći tu o književnom i kulturnom, a ne o političkom zajedništvu. Pojavljuje se pak uvijek kao moguća zamjena za ime *slovčnski*.[31]

Razabire se to osobito lijepo u Vetranovića. Taj renesansni pjesnik dubrovački kaže u poslanici Petru Hektoroviću Hvaraninu: *od koga uresa, razuma i slave / višnji Bog s nebesa razlike države / u vrijednosti napuni da vrijednos taj teče / u vijencu i kruni po svijetu daleče, / a navlaš kud jezik hrvatski prohodi, / neumrla po vas vik tu vrijednos da hodi.*[32] Isti je pjesnik, međutim, isti taj motiv opjevao i ovako: *Glas ki si ostavil teći će po vas vik / zač si njim proslavil slovinski vas jezik.*[33] Ne može biti dvojbe da oba naziva za jezik Vetranoviću znače isto i da se odnose jednako na jezik kojim pjeva on sam i na jezik onoga kojemu upućuje te stihove. Ikavski pak oblik naziva *slovčnski* u toga Dubrovčanina rječito svjedoči o svojem književnom i knjiškom podrijetlu, odaje da je potekao iz glagoljaške tradicije.

Petar Hektorović uvrstio je u svoje Ribanje i ove stihove: *Dugo vrime Marul Marko je tuj š njim bil / koga mnim da si čul i knjige njega čtil, / ... kim je urešen bil i jezik slovinski / i kim se je dičil tokoje latinski.*[34] Korčulanin Ivan Vidali piše opet Dubrovčaninu Nikoli Nalješkoviću: *Časti izbrana, Niko, i hvalo velika, / hrvatskoga diko i slavo jezika.*[35] I tu se očituje zamjenjivost dvaju imena.

29 Vrlo je oštroumno uočio i istaknuo taj utjecaj M. Aubin, Deux expressions du sentiment slave au XVI siècle, Revue des études slaves 56 (3), Pariz 1984, 367-368.

30 Tako je sam pop Mavar sa svojim brevijarom između 1471. i 1483. služio kao svećenik u Konavlima i tamo vlastoručno unio u nj uskrsne datume. K tomu je dodao: *To pisa pop' Mavar' z Vrbnika kada stoêše v Konav'ih' poli Duborv'nika tisuč'nicu zgora pisanu.* On je dakle u Konavlima čitao i ono: *div'naê dika slovin'sk(i)mъ erêemъ* i ono drugo: *i vse kn(i)gi hr'vat'ske tlmač'še*, O tome i o drugim glagoljašima u dubrovačkom kraju usp. Pantelić, n. dj. 102-105; Štefanić, n. dj. 19-20. Oba autora upućuju na stariju literaturu.

31 Tako, jamačno, valja shvatiti i to kad bosanski ban Stjepan Kotromanić 1347. traži i dobiva mnoga prava za franjevce u Bosni, pa tako i to da mogu sebi uzimati pomoćnike, ali samo *in fidei doctrina peritos et lingue croatice non ignaros* - "iskusne u nauku vjere i ne bez znanja hrvatskoga jezika". (Prema "Glas Hercegovca" 1891, br. 22.)

32 M. Rešetar, Ein Sendschreiben Vetranić's an Hektorović, Archiv für Slavische Philologie 23 (1901) 208.

33 SPH 3, 197.

34 SPH 39, 56.

35 SPH 5, 351.

Ta književna povezanost između Marulića, Hektorovića i Vetranovića, Naljeskovića i Vidalija, a to će reći između Splita, Hvara, Korčule i Dubrovnika, - povezanost u jeziku koji se zove *slovin(j)ski* ili *hrvatski* objašnjava potpuno Nalješkovićeve riječi upućene Vidaliju: *Tim narod* Hrvata vapije i viče / da s' kruna od zlata kojom se svi diče. / Gospoda slavna pak bnetačka gdi čuju / da tebe hvali svak ljube te i čtuju./ Krkar se grad vami diči jak nevista / imavši drag kami srid zlata pričista. / A lijepi Dubrovnik sa svu moć te slavi: / "Ovi je blažen vik" cić tebe svak pravi. / Slave je tvoje Hvar novi pun i stari, / kojom te s neba zgar božja moć nadari. / Tijem ravni grad Zadar iz glasa upije / da imaš božji dar ki druzim dan nije. / Šibenik još i Spljet s Kotorom svi druzi / scijene te kako cvijet srid zime na rusi.[36] Hrvatskom narodu u prvobitnom, političkom smislu pripada od svih tih gradova samo Šibenik. Ali je ovdje "narod Hrvata" određen drukčije, književno. Književan mu je i naziv. Mogao bi se jednako dobro zvati i "narod Slovinaca", tek je Naljesković tu odabrao drugu mogućnost. A književni se kriterij jasno očituje u tome što se navode upravo oni gradovi, i samo oni, u kojima se tada njegovala renesansna književnost na jeziku slovinskom ili hrvatskome. A dva zamjenjiva imena toga jezika svjedoče o glagoljaškoj podlozi te književne tradicije. Ta se podloga ne razabire lako dok se ta književnost promatra samo u svojem renesansnom presjeku. Od Marulića do Zoranića i Vetranovića njezini su glagoljaški korijeni već otkriveni i dokazani. Dva zamjenjiva imena njezina jezika dodatna su potvrda za to.

U tom se svjetlu vrlo točno razumije i to što znači kad Vidali odgovarajći Nalješkoviću piše: *Dubrovnik grad svitli i slavan zadosti / svake bog nadili obilno milosti, / gospodom uresi, zakonmi i pravdom, / razlicim uzvisi imanjem i blagom, / svuda ga jes puna slava, svud on slove, / hrvatskih ter kruna gradov se svih zove.*[37] Tu bi dakako moglo stajati i "slovinskih gradova", onako kako Vetranović pjeva hvarskoj vlasteli: *Ter gdje se taj čuje u Hvaru rajska slas, / velmi se raduje slovinjski kotar vas.*[38] Taj Vetranovićev "slovinski kotar" nije drugo nego Vidalijevi "hrvatski gradovi" i Nalješkovićev "narod Hrvata".

Jednako tako treba razumjeti i Zlatarića kad tri svoja prijevoda objavljuje pod ovakvim naslovom. *Elektra tragedija. Ljubomir pripovijes pastirska i Ljubav i smrt Pirama i Tizbe iz veće tuđijeh jezika u hrvacki izložene.*[39] Iz samoga naslova saznajemo da je hrvatski jezik bio Zlatariću i čitateljima kojima se obraća svoj, a ne tuđ. To su bili drugi jezici. U posveti Jurju knezu Zrinjskomu rečeno je nešto više. Zlatarić tamo veli da je preveo Tassovu pastirsku igru *za obogatit također ovi naš jezik.*[40] Jezik prijevoda je dakle Zlatarićev i još drugih. Tu je jasno izrečeno ono što se iz naslova dalo samo zaključiti. A koji je, to se razabire iz daljnjih Zlatarićevih riječi: *Stavih se zatijem s jednakom požudom učinit Hrvaćku Grkinju Elektru Sofoklovu.*[41] Ako prijevodom iz grčkoga na taj Zlatarićev jezik Grkinja postaje Hrvaticom, onda je Zlatarićev jezik hrvat-

36 SPH 5, 335.

37 SPH 5, 352.

38 SPH 3, 207.

39 SPH 21, 1.

40 SPH 21, 4.

41 SPH 21, 4.

ski. I tu se potvrđuje što stoji u naslovu. A taj jezik je i jezik Jurja Zrinjskoga jer mu Zlatarić dalje veli: *spijevanja od vrijednijeh Latina, ali Grka, koji Vam u vaš hrvacki jezik govore.*[42] To je očito "slovinski jezik", jezik i Zlatarićev i Zrinjskoga. A bez obzira na kneževu osobu i na udvornost što je u takvoj posveti primjerena Zlatarić nije mogao u knjizi namijenjenoj širem čitateljskom krugu nazvati svoj "slovinski jezik" hrvatskim da su on i njegovi Dubrovčani odbijali taj naziv i da u njih nije bilo moguće zvati ga i tako. A pokazalo se već da jest bilo moguće, i da se taj jezik nazivao i tako u Dubrovniku i u onim gradovima s kojima je Dubrovnik bio povezan književnošću pisanom na njem.

Izricalo se i još se izriče mišljenje da je Zlatarić samo iz kurtoazije prema Zrinjskomu nazvao jezik svojih prijevoda hrvatskim.[43] Oni koji ga zastupaju pri tome su svu svoju pozornost upravili na ono "u *vaš*" hrvatski jezik" i time dokazivali da je tu jezik tako nazvan samo radi Zrinjskoga. Nisu uočili da Zlatarić za "hrvatski jezik" kaže da je i "naš" i "vaš", dakle njihov zajednički, njegov i Zrinjskoga, i da se nimalo ne distancira od toga naziva. U interpretaciju Zlatarićeva naslova i posvete treba, da bi bila potpuna, uključiti i pismo kojim se knez zahvalio pjesniku što mu je posvetio i poslao *libellum quendam Dalmatico idiomate conscriptum* - "neku knjižicu napisanu dalmatinskim govorom" (SPH, 21, XXV). To se tumači kao da se Zrinjski time distancira od jezika Zlatarićevih prijevoda kao hrvatskoga. Dosta je, međutim, uputiti na Mikaljinu natuknicu *slovinski*, što on prevodi s *Illyricus, Dalmaticus*, i na Della Bellinu *Schiavone v. Dalmata*. Tako smo i s *idioma Dalmaticum* opet kod istoga. Nije to drugo nego *slovinski jezik*. A upravo to i jest zajednički književni jezik knežev i pjesnikov, nazvan tako još od svojih glagoljaških korijena. A *hrvatski jezik*, kako taj naziv upotrebljava Zlatarić, nazivajući ga svojim i primjenjujući ga na pjesnički jezik renesansne književnosti u Dubrovniku, znači upravo to isto. Terminološki krug je tu suvisao i zatvoren. I Zlatarić i Zrinjski suvereno vladaju njime.

Jedno pismo Nikole Zrinjskoga, sina kneza Jurja i strica braće Nikole i Petra Zrinjskih, madžarskoga i hrvatskog pjesnika, pomaže da se još sigurnije razabere što upravo znače ti nazivi jezika Zlatarićevih prijevoda. Ono, koliko znam, još nije bilo upotrijebljeno u raspravi što se oko toga vodi. Nikola Zrinjski je 19. 9. 1602. pisao iz Čakovca u Bakar svojemu gubernatoru Juliju Čikulinu i u tom ga pismu moli da mu od Dominka Zlatarića nabavi knjige. On o tome piše ovako (E. Laszowski, Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana, Zagreb 1951, 22):... *proseći vašu milost da biste mi vaša milost knezu Dominki Zlatariću od naše strane pisali da bi još jedne ovakve knige nam poslal kakove je knezu Petro bil poslal, i ako ima inakove lipe tragedije ili pripovesti ke bi za mlada junaka, da bi je vašoj milosti poslal, ... ter mi pošlite vaša milost, a ja hočo i knezu Zlatariću i vašoj milosti vekšem prianim (!) dogovanjem biti ... P. S. Vašoj milosti hotel i to pisati da one knige ke zapisa da biste mi poslali naj budu horvatska ali dalmatiska (sic!) ... ali ne onakve latinski.* Razabire se tu da su književne veze Zrinjskih sa Zlatarićem i Dubrovnikom bile življe, razgranitije i trajnije nego se mislilo. Vidi se i to da Nikola jezik knjigâ koje bi mu Zlatarić poslao iz Dubrovnika

42 SPH 21, 5.

43 Usp. T. Maretić, Rad JAZU 89, Zagreb 1888, 239; Aubin, n. dj. 368; P. Ivić, Nauci trebaju činjenice, a ne emocije, Jezik 33 (3), Zagreb 1986, 82-83.

smatra svojim a ne tuđim, upravo onako kako je Zlatarić rekao u naslovu i posveti svojih prijevoda. Nikola neće da te knjige budu talijanske, očito jer mu je taj jezik tuđ, a upravo to je napisao i Zlatarić za jezik iz kojega je preveo Tassova Amintu. Jezik knjiga koje želi dobiti od Zlatarića Zrinjskomu je hrvatski. Očito je da on tu ne misli na knjige pisane jezikom kakvim se pisalo kod njega u Hrvatskoj. Da nabavlja takve knjige, nije mu trebao Zlatarić. A u Hrvatskoj su se tada slabo pisale i objavljivale tragedije i pripovijesti. Zrinjski misli na knjige kakve su se pisale i objavljivale u Dubrovniku i Dalmaciji, tiskale većinom u Mlecima, pa se zato i pobojao nesporazuma i naknadno dopisao neka ne budu talijanske. Knjige kakve očekuje od Zlatarića Zrinjski zove hrvatskim, ili dalmatinskima, kako odmah dodaje, jer će te knjige odande potjecati, pa će i hrvatski jezik u njima biti takav. Zato se odmah daju dva naziva za nj: hrvatski ili *dalmatinski*, jer su oba na mjestu, a ovako suprotstavljen talijanskom jeziku, koji se tu kao inače često, upravo kod Zrinjskih, zove *latinski*, nije dakako drugo nego jezik *slovinski*.

Ocrtala su se tako dva značenja imena *hrvatski* za jezik i *Hrvati* za narod. Jedno od njih, uže, odnosi se na Hrvatsku kao političko tijelo, na staru zemlju rodovske vladavine Hrvata, poslije kraljevinu Hrvatsku, za razliku od kraljevina Dalmacije, Bosne i Slavonije. U drugom, širem značenju hrvatsko ime znači isto što i ime slovinsko, samo je moguća zamjena za nj. U svojem užem značenju hrvatsko je ime u odnosu na svoje šire značenje i na značenje slovinskoga imena ime pokrajinsko. *Hrvat, hrvatski*, može tako biti isto što i *Slovinac, slovinski*, a može označavati i posebnu vrstu Slovinca i slovinskoga.

Ta je dva značenja naveo Mikalja u svojem rječniku. U njega se natuknica *Hrvat, Hervat* prevodi na latinski kao *Illyricus, Croata.* Da bi se to valjano razumjelo, treba znati da je u njegovo doba *Illyricus* bio terminološki čvrsto određen latinski ekvivalent za *slovinski, Slovinac*, a *Croata* se rabilo samo kao ime za Hrvata iz kraljevine Hrvatske, *Croaticus* kao pridjev za ono što mu pripada, te je to uža narodnosna oznaka nego *Illyricus* i pokrivena je njome. Mikalja nam dakle jasno kaže da *Hrvat* može značiti isto što i *Slovinac*, ili pak imati svoje posebno značenje, označivati takva Slovinca koji je iz političke Hrvatske.

I natuknicu *Hrvacija, Hervatska zemlja* prevodi Mikalja kao *Illyris, Illyricum, Croatia.* Tek na drugom mjestu mu je to dakle politička Hrvatska, na prvom pak ilirska zemlja.[44] Upravo taj pojam dobio je u njegovo doba presudom Svete Rote, vrhovnoga crkvenog suda u Rimu, od 24. 4. 1656. sasvim precizan sadržaj. Sveta je Rota presudila ovako *...dicimus, pronunciamus, sententiamus, definimus et declaramus provinciam veram et propriam nationis Illyricae ... fuisse et esse et intelligi debere Dalmatiam sive Illyricum, cuius partes sunt Croatia, Bosna et Slavonia ... et oriundos ex dictis quator regionibus Dalmatiae, Croatiae, Bosnae et Slovoniae tantun admitti posse tam ad canonicatus et beneficia ecclesiastica eiusdem collegiatae ... quam ad hospitalitatem et*

44 Kada dakle Jambrešić (Zagreb 1742, p. 382, na kraju natuknice *Illyricum)* piše: *Et haec de Illyrico, quod nonnunquam generali nomine Slavonia, alias etiam Dalmatia aut Liburnia etc. dicebatur: imo et Croatiae nomine totum significari Illyricum non raro audies,* - "I toliko o Iliriku, koji se katkada naziva općim imenom Slavonija ili pak Dalmacija ili Liburnija itd.; a nećeš rijetko čuti ni to da se čitav Ilirik naziva imenom Hrvatska", onda to nije samo odjek Vitezovićevih shvaćanja, nego sažimlje mnogo stariju terminološku tradiciju, na koju se oslanjao i Vitezović. Usp. Hadrovics, n. dj. 38.

congregationem eiusdem sancti Hieronymi.[45] - "... kažemo, proglašujemo, presuđujemo, određujemo i izjavljujemo da je kao istinita i prava pokrajina ilirskoga naroda ... bila i jest i da se ima shvaćati Dalmacija ili Ilirik, koje su dijelovi Hrvatska, Bosna i Slavonija ..., i da se samo oni koji potječu iz rečena četiri kraja: Dalmacije, Hrvatske, Bosne i Slavonije, mogu primati kako na kanonička mjesta i crkvene beneficije iste zborne crkve, ... tako i na gostoprimstvo i u bratovštinu istoga svetoga Jeronima".

Ilirsko ime rabilo se, međutim, i u vrlo širokom smislu, tako da obuhvaća sve Slavene. Pavao Jovije u svojem opisu ruskoga poslanstva (1525) piše: *Moscovitae lingua Illyrica Illyricisque litteris utuntur*[46] - "Moskovljani se služe ilirskim jezikom i ilirskim slovima". - To dolazi odatle što je ilirsko ime bilo postalo latinski ekvivalent za slovinsko, a ono se također upotrebljavalo, u najširem smislu, za sve Slavene. Tako Marin Držić u posveti svoje Tirene Kardinalu Aldobrandiniju utvrđuje: *Zasveda slovinski jezik, prisvitli gospodaru, u velikoj časti i dostojanstvu po sebi nahodi se, imavši mnoge nepridobite kraljevine i gospodu koji njim naravno govore i prostirući se po vele većem dijelu od Evrope.*[47]

Ako se, kako smo pokazali, slovinsko ime moglo zamjenjivati hrvatskim očekivati je da će se i ono naći upotrebljeno u takvu najširem značenju. Ono se tako doista javlja već u glagoljaškoj književnosti. Šimun Kožičić Benja u svojim Knjižicama (Rijeka 1531) piše: *mnogi ini hrvatski narodi obrnu na krstjansku veru.*[48] To može značiti samo "mnoge druge slavenske narode obrati na kršćansku vjeru". A Kotoranin Maro Dragović ispjevao je 1617. Bartolu Kašiću ove stihove: *Kada s' navijestio u pjesnijeh glas tvoj, / naši Dalmatini, i vas rod hrvatski, / držat će i cini pjevanja glas rajski. / Od našega mora do mora ledena / živit od govora dika će plemena.*[49] Tu se o Dalmatincima govori kao u dijelu hrvatskoga roda, a ono što taj rod cijeni i čime se diči tomu se slava pronosi "od našega mora do mora ledena". Nema dvojbe da tu *hrvatski* obuhvaća sve Slavene, a to je moguće samo zato što je taj naziv još u glagoljaškom kontekstu postao mogućom zamjenom za *slověnski*. Pokazuje se i to kako Nalješković nije samovoljno ubrojio i Kotorane u "narod Hrvata". I oni su pripadali istoj književnoj tradiciji i istom književnom krugu. Nije im bila tuđa zamjena slovinskoga imena hrvatskim.

---

45 I. Črnčić, Prilozi k razpravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453, Starine JAZU 18, Zagreb 1885, 160.

46 I. Golub, Nova građa o Jurju Križaniću iz rimskih arhiva (1653-1657), Starine JAZU 57, Zagreb 1978, 162, pretiskano u knjizi istoga autora Juraj Križanić, Sabrana građa, Zagreb 1983, 106.

47 SPH 7, 65. Kada Aubin, n. dj. 364 i 370-371 govori o tome da se naziv *slovinski* kao izraz slavenske pripadnosti nije upotrebljavao u doba humanizma i renesansne književnosti, nego je ušao u porabu tek u baroknom razdoblju za katoličke obnove, onda to, ako se uzme previše doslovno, ne stoji baš čvrsto. Držićeva poraba toga naziva pokazuje to vrlo jasno. Istina je, međutim, da je tek u terminologiji katoliče obnove i u njezinoj jezičnoj politici taj naziv dobio, upravo i u tom smislu, svoju poznatu važnost i raširenost.

48 Fol. 19b, ovdje navedeno po Akademijinu rječniku s. v. *hrvatski* a. c).

49 Posvetna pjesma unesena u Kašićeve Pjesni duhovne (Rim 1617), kojih se fragmentarni prijepis čuva u knjižnici Male braće u Dubrovniku: Varia variorum III, p. 258 i d. (Čulićev katalog br. 37). Usp. M. Stojković, Bartuo Kašić D. I. Pažanin (1575.-1650), Prilog za njegov život i književni rad, JAZU 220, Zagreb 1919, 219-220; D. Gabrić-Bagarić, Jezik Bartola Kašića, Sarajevo 1984, 18.

Zamjenjivost dvaju naziva eksplicitno se navodi, tako se bar čini, u hrvatskoj protestantskoj književnosti: *Slovinskim ili hrvatskim jazikom se imenuje.*[50] Katolička obnova dala je, međutim, izrazitu prednost nazivu *slovinski.* Tako počinje njegovo veliko doba u kontekstu baroknoga slavizma. Ipak se na području do kojega su dopirali izbojci glagoljaške književne tradicije trajno održala njegova načelna zamjenjivost nazivom *hrvatski,* i nije se prestala ostvarivati u onom njegovu širem značenju u kojem je obuhvaćao čitavo područje književnoga kruga što je bio obilježen tom tradicijom. Na posljednjem listu latiničkoga izdanja Budinićeva Ispravnika za jereje (Mleci 1709) otisnuo je knjižar mali katalog pod naslovom: *Broj knjig hervatskih jimenovanih odzdola nahodi se u butiqi Bartula Occhi knjigara na Rivi od Hrvatov.* Kraljićeve pak Pribogoljubne molitve izlaze 1734. *u Bnecih ... na Rivi slovinskoj.*[51] Tako se i *Riva dei Schiavoni* mogla prevoditi na dva načina.

Među "knjigama hrvatskim" koje Occhi nudi na prodaju nalaze se djela Marulićeva, Lucićeva, Hektorovićeva, Karnarutićeva, Ranjinina, Barakovićeva, Gundulićeva, Đurđevićeva. Doista je tu sav Nalješkovićev "narod Hrvata", ali i Vetranovićev "slovinjski kotar vas". Od renesansnih vremena nije se dakle, što se naziva jezika i naroda tiče, ništa bitnoga promijenilo.

Jedna od Occhijevih knjiga nosi naslov: *Način za moći naučiti jedan putnik Latinin slovinjski jezik, a Hervat italijanski.* I to sasvim očito pokazuje kako je zamjenjivost dvaju naziva ostala živa. Ona je to bila još na prijelazu iz 18. i 19. stoljeće. Tada je Dubrovčanin Bruerević započeo svoju Satiru ovim stihovima. *Ti koji dni traješ i noći knjige premećuć, / pomnjivo tražeći slovinskog naroda slave; / Bi l' uzrok men' po sreći dokazati znao / s pivnice jer svako do glasovita Pregata / slavne bi se slatko hrvatske odreko starine? / Jer čupah od župskijeh do najponosne vladike / stidi se svak jezik slovinski čisto govoriti?*[52] Zamjenjivost naziva za narod i jezik tu je poslužila za varijaciju i razbijanje monotonije. Tako je ostala dokumentirana i za to kasno doba. U Dubrovniku se sve dotle održala prisna povezanost s drevnom književnom potkom hrvatskih glagoljaša i njihovim nazivom za književni jezik i za narod kojemu taj jezik služi.

Pokazalo se tako da je naziv *hrvatski* za jezik i narod, kad se ne odnosi izravno na hrvatsku političku vlast i njezinu zemlju *(Hrvate, v Hrvatčh),* kada dakle nije pokrajinsko ime, samo zamjena za prvotni naziv *slovčnski.* Do te pak zamjene dolazi češće u samoj kraljevini Hrvatskoj i u istarskim, dalmatinskim i neretvanskim predjelima u njezinu neposrednu susjedstvu, a u krajevima koji su od nje udaljeni, ali ipak stoje pod utjecajem glagoljaške književne tradicije, dolazi do nje rjeđe.

Najkasnije dolazi do zamjenjivosti obaju naziva u kraljevini Slavoniji *(Slovenski orsag, Slovinje)* jer je tamo slovinsko ime postalo pokrajinsko, a zbog osobito tijesnih veza s kraljevinom Hrvatskom našlo se u neposrednoj opreci s imenom hrvatskim, koje se stoga ondje dugo shvaćalo također samo kao pokrajinsko. Kako je ono ipak prodrlo u

50 Akademijin rječnik donosi taj primjer pod natuknicama *slovinski* 1.c.c) i *hrvatski* a. Vrelo je Antun Dalmatin, Apostoli pars, Tubingae 1563 d4[2]. Interpretacija te potvrde nije pouzdana bez provjeravanja samoga citata i njegova konteksta.

51 Ovdje se navodi prema Akademijinu rječniku s. v. *slovinski* l. c. 5.

52 J. Nagy, Marko Bruère Desrivaux als ragusanischer Dichter, Archiv für Slavische Philologie 28 (1906) 72.

zapadnu, kajkavsku Slavoniju, i tamo onda potpuno prevladalo, dokumentirano je prikazao naš svečar.[53] Za istočnu, štokavsku Slavoniju, onu koja se i danas tako zove, vrijedila je pokrajinska polarizacija naziva *hrvatski* i *slavonski* (ne *slověnski!)* do polovice 19. stoljeća. U Dalmaciji, naprotiv, naziv *slovinski* nikada nije imao pokrajinskoga značenja, pa nije stajao u oštroj opreci s nazivom *hrvatski*. No i mlađi naziv jezika *slavonski* nije imao samo pokrajinsko značenje. Prema podatku do kojega je svojim istraživanjem došao kolega Milan Moguš, a meni ga je 7. 11. 1988. priopćio i ljubezno stavio na raspolaganje, na čemu mu ovdje srdačno zahvaljujem, pisao je Brođanin Marijan Jajić u predgovoru svoje knjige: *Tome od Kempah, kanonika redovnog, Od naslidovanja Isukrstova knjige četiri, za veću korist duhovnu bogoljubnih dušah u šlavonski jezik privedene. U Budimu slovima Mudroučne skupštine pritištene godine 1833.* o tom svojem prijevodu Kempenčeva djela ovo: *Što se pako moga ovoga posla tiče, ispovidam da nisam ja baš prvi kojino sam se privoda šlavonskoga prifatio. Godine 1641. (dakle prije dvi stotine godihan) u Rimu je veće ovo dilce P. P. Barthol Kassia, misnik Družbe Isusove, Dalmatinac, pošlavončio, iz kojegano po prijatelji zadobivena ja sam ovi privod s većom stranom obrađivao.* Jajić se tu očito oslanja na naslov Kašićeva prijevoda: *Tome od Kempisa, kanonika regulara od reda s. Augustina, Pismo od nasledovan'ja gospodina našega Jezusa duševno i prizamjerno. Slovinski ga upisa Bartolomeo Kašić Dalmatin, pop bogoslovac od Družbe Jezusove. U Rimu 1641.* Etimološka veza između naziva *slovinski* i *slavonski* nije se dakle izgubila ni u semantici toga drugoga, mlađeg i inojezično posredovanog oblika s pretežito regionalnom konotacijom.

Bit će vrijedno navesti ovdje još jedan podatak, priopćen od kolege Moguša istom prilikom, koji zanimljivo dopunjuje dokumentaciju što ju je skupio naš svečar[53] i pokazuje kako se dugo očitovala zamjenjivost naziva *slověnski* i *hrvatski* na kajkavskom sjeverozapadu. To je naslov knjige. *Od nasleduvanja Kristuševoga navuki osebujni. Spisani od velikoga duhovnoga navučitela Tomaša od Kempisa. Iz dijačkoga na horvacki ili slovenski jezik preobrinjeni po nekojem pobožnom redovniku reda s. Pavla. Po Barbare Katarine Vragović od Maruševec štampati vučinjeni. Vu Beču 1719.*

Uz kraljevinu Hrvatsku ima tako šire područje obilježeno time što su na njem imena za jezik i narod *slověnski* i *Slověn(ac)* zamjenjivi imenima *hrvatski* i *Hrvat(in)*, bez obzira na to koliko je na kojem prostoru i u koje doba ta zamjena česta. Sama njezina mogućnost određuje u krugu svekolike ćirilometodske književne tradicije opseg jedne slavenske književnosti, upravo hrvatske.

S a ž e t a k

Radoslav Katičić, Sveučilište u Beču
"Slověnski" and "hrvatski" as interchangeable designations of the language of Croatian Literature

In this paper a documentation is presented on the basis of which is shown that from the beginnings of the Croatian branch of the Cyrillo-Methodian tradition its language is accordingly called *"slověnski"*. Later in the Middle Ages this name became interchangeable with *"hrvatski"*. This was transfered to the literature whose language was based on the vernacular. With certain variations in space and time this interchangeability remained in vigour until the end of the 18th century. It determines one particular literary body in the Slavic complex: the Croatian Literature and its language.

53 Usp. bilj. 1.

PRIJEDLOŽNI PADEŽNI IZRAZ *ZA* + AKUZATIV U OZNAČAVANJU PROSTORNIH ODNOSA

Jasna Melvinger

U našoj se normativnoj gramatici više puta raspravljalo i na različite načine prosuđivalo o mogućnostima uporabe prijedložnog padežnog izraza *za* + akuzativ pri označavanju prostornih odnosa.[1] Budući da se tim prijedložnim akuzativom mjesto može označiti na dva različita načina, više su puta bili promatrani ovi ili slični primjeri:

(1) Sunce je zašlo *za goru.*

(2) Putujem *za Sarajevo.*

U oba su slučaja *za* + akuzativ pojavljuju uz glagole kretanja, a značenje ovog padeža s prijedlogom u oba se slučaja najčešće opisuje kao značenje pravca. Tako se za primjere kao što je (1) veli: "Značenje usmerenosti kao posebne vrste namene ima akuzativ s predlogom *za* u službi određivanja mesta iza predmeta (pojma) s imenom u akuzativu u pravcu koga predmeta se vrši neko kretanje ili se to kretanje završava" (M. Stevanović), a za primjere kao što je (2) postoje i ovi opisi: "neobična nam je upotreba prijedloga *za* s akuzativom za izricanje pravca putovanja" (Lj. Jonke), "prijedlog *za* s akuzativom ... u značenju pravca ili smjera koji vodi do nekoga mjesta..." (M. Hraste), "pravac kretanja prema pojmu s imenom u akuzativu, ali samo ako je to neko mesto ili zemlja" (M. Stevanović), "Odomaćilo se i značenje namere u pravcu: putujem za Skoplje" (Ristić - Kangrgin rječnik).

Prema suvremenim mjerilima u proučavanju padeža za označavanje prostornih odnosa ni akuzativ u primjeru (1) ni akuzativ u primjeru (2) ne treba promatrati kao padež pravca (jer to značenje ima prije svega slobodni ili prijedložni dativ ili katkad genitiv, npr. s izvedenim prijedlogom *put*), nego kao padež za izricanje cilja kretanja pri čemu se cilj shvata "kao tačka u prostoru ka kojoj radnja polazi s tim da se na njoj okonča." Ciljni prijedložni padežni izrazi (1) i (2) razlikuju se samo po tome što se imenicom u akuzativu u primjeru (1) cilj označava neizravno, a imenicom u akuzativu u primjeru (2) na izravan način.

Prijedlog *za* u primjeru (1), kao i ostali prijedlozi što se pojavljuju i s akuzativom i s instrumentalom *(pred, pod, nad, među)*, prijedlog je pomoću kojega se mjesto određuje neizravno, upućivanjem na poznati pojam što služi kao orijentacijska točka. Prijedlog *za* u primjeru (2) istoznačan je s prijedlogom *u* (a u kojoj drugoj rečenici mogao bi biti istoznačan s prijedlogom *na)* upotrijebljen je kao lokacijski prijedlog te se njime, kao i ostalim lokacijskim prijedlozima što idu i s akuzativom i s lokativom, mjesto određuje izravno.

---

[1] M. Hraste, *Putujem za Rijeku ili putujem u Rijeku.* Jezik 3, god. 5. Zagreb, 1957. 89 - 90; M. Mulić, *Nešto o prijedlogu za u značenju namjere u pravcu,* Jezik 2, god. 13, Zagreb, 1971. 57 - 59; Lj. Jonke, *Putujem u Ljubljanu, a ne za Ljubljanu, Književni jezik u teoriji i praksi,* Znanje, Zagreb, 1965, 395 - 396; M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik* II, Naučna knjiga, Beograd, 1969, 415 - 416; S. Pavešić, *Jezični savjetnik s gramatikom,* Zagreb, 1971; I. Klajn, *Rečnik jezičnih nedoumica,* Nolit, Beograd, 1987: I. Pranjković, *Konstrukcije s prijedlogom za ispred nesklonivih komponenata,* Jezik, 7, god. 35, Zagreb, 1987, 1 - 6.

[2] M. Ivić, *Srpskohrvatski padežni sistem za označavanje prostornih odnosa, Lingvistički ogledi,* Prosveta, Beograd, 1983, 207 - 214.